Ex. F

[110]

N.M:s vägledn
Mus. Kat.

0

BRUDKRONOR FRÅN SVENSKA KYRKOR

Utställning i Nordiska museet
den 23 oktober 1961

Av alla prydnader, som ingick i brudens utsmyckning, var kronan den viktigaste. Medan de andra smyckena också kunde bäras vid andra tillfällen bars kronan endast vid vigseln och hade en bestämd symbolisk innebörd.

Från 1500-talets slut, då kyrkan tog kronan i bruk som ett propagandamedel för den kyrkliga giftermålsakten och gjorde den till ett erkänt hederstecken för kyska brudar, har brudkronan varit en fast institution i vårt land. I ett synodbeslut uppmanades prästerskapet i Strängnäs stift år 1584 att låta göra krona till "brudvigning" av det silver "som fåfängt ligger", och på riksdagen i Örebro år 1617 beslöt biskoparna, att de brudar, som före vigseln var kränkta av sina fästmän, skulle vigas utan brudeståt, med blottat huvud, utan krona och skrud. Om sådana kvinnfolk ändock använde krona, måste de böta. Att döma av överflödsförordningarna av år 1644, 1664, 1668 och 1669 hade bruket av krona som brudprydnad en alla samhällets skikt omfattande spridning. Ingen försmådde att bära kronan. Av ambassdör Whitelocke fårvi ett ögonvittnes skildring av en drottning Kristina närstående persons utsmyckning som brud. Han nämner att hon bl.a. bar en diamantkrona. Magalottis avbildning från 1674 visar en liten taggig krona,som måste haft ganska stor likhet med kronan från Stjärnorps kyrka.

Ej heller nekades någon att bära kronan. De som var mycket fattiga skulle få hyra densamma till nedsatt pris.

Under 1600-talets förra del tycks seden, att bruden skulle prydas med krona, vara spridd överallt. Vi hardärför grundad anledning anta att kyrkorna i regel ägde kronor och lejde ut dem till brudar, ehuru det att döma av ovan nämnda överflödsförordningar är tydligt att privatpersoner, som så hava kunde, lät göra sig egna kronor.

Bevarade brudkronor

De brudkronor av ädel metall, som bevarats, är med få undantag kyrkornas egendom. En del enklare kronor av mässing och kronor av ståltråd klädda med skravelmässing, galoner, papper, pärlor och annat billigt glitter har ägts av prästfruar och professionella brudkläderskor. I Norge kunde brudkronor ägas av storbondegårdar. I regel har dock privatpersoner icke haft råd att låta göra egna kronor. De större resurser, som kyrkan

disponerade över och dess både ideella och ekonomiska intresse för brudkronan gjorde församlingens kyrka till den naturliga ägaren och vårdaren av både kronan som sådan och av seden. De säregna historiska förutsättningarna för äktenskapets ingående i Norden har skapat denna ståtliga och dyrbara brudprydnad, som inte finns någon annanstans utförd i ädel metall. I Danmark och Skåne (som till 1658 hörde till Danmark) förbjöds bruket av brudkrona, som ett led i kampen mot lyx och överflöd, genom en förordning från 1586. Kronan som brudsmycke försvann också i de högre samhällsskikten, men levde dock kvar på landsbygden, ehuru icke så länge och i samma omfattning som i Sverige och Norge.

De direkta uppmaningarna från de kyrkliga myndigheternas sida till församlingarna att skaffa kronor till brudvigning gav upphov till ett stort antal nybeställningar under 1600-talets förra del. Flertalet kronor ha bevarat senrenässansens stil. Detta innebär emellertid inte att de alla utförts under 1600-talet. Många har helt säkert tillkommit betydligt senare. Brudkronans införlivande med den rituella rekvisitan och tiden för nyanskaffningen till kyrkorna kom att fixera en viss stilform, som genom lång tradition blivit idealtypen.

Olika krontyper

Den äldsta bevarade lutherska kronan gjord som äretecken för brudar tillhör Skepparslöv kyrka, Skåne, och är tillverkad av en guldsmed i den dåvarande staden Vä, Hans Klausson år 1597. Den har en diameter på 19 cm och har suttit runt om huvudet. Den består av en ring sammansatt av 8 plattor ledande mot varandra med scharnér samt av från denna ring uppstigande fastnitade ståndare, vilkas spetsar är förenade genom en övre ring, en smal ten. Brudkronor av samma storlek och tekniska utförande - ledad kronring - finnes i ett fåtal exemplar. Övriga brudkronor har hel kronring och i regel inte så stor diameter. Utseendet i övrigt skiljer sig inte annat än i detaljer. Ståndarna med sitt beslagsverk, sina hängen, sina infattade stenar eller ädelstensornamentik, den övre kronringen med serafimerhuvuden eller liknande och den nedre med sina pålagda genombrutna beslag går igen på de flesta. En forskare har påvisat att skillnader i konstruktionen gömmer ett intressant problem om respektive krontypers härkomst och formutveckling. Den västerländska majestätskronan har hel kronring, liksom flertalet bevarade brudkronor, medan den bysantinska kronan eller diademet består av mot varandra ledade plattor, liksom härovan nämnda krona från Skepparslöv.

Utan att stiltypen förändrades förminskades kronorna under 1600-talets slut och 1700-talet, vilket bl.a. framgår av följande notiser. I Skedevi kyrkobok meddelas år 1702 att två nya kronor skulle göras av en krans (med silverbeslag prytt pannband), vilket innebär att kronorna måste göras ganska små. I Söderala sn, Hälsingland, föreslog häradshövdingen år 1728, att de brukade stora silverkronorna skulle avskaffas och i stället två nya skulle göras "af vacker fason, ty det ankommer ej för bruden på kronans storlek, då den skall vara ett kyskhets-

tecken". Här sätter man alltså den gamla, större kronan, som en motsats till den nya, som skulle göras av "vacker fason", det vill m.a.o. säga att den äldre större typen var omodern och uppfattades som ful i jämförelse med de moderna, som var små. Under senare delen av 1700-talet och i början av 1800-talet nytillverkade kronor visar dock en mindre stereotyp form. En strävan att låta nya stilströmningar prägla även detta traditionsrika smycke kan vi se av en krona från V. Vingåkers kyrka utförd 1817, sedan kyrkans äldre kronor stulits vid ett nattligt inbrott. Dessa kronor av nyare typ har beställts av eller ägts av privatpersoner. Tydligtvis utgör detta förhållande orsaken till att den kyrkliga kanon för brudkronan uppmjukats. Redan i stjärnorpskronan från 1749 är denna frihet i utformningen tydlig.

Brudkronan under katolsk tid

Medan kronan som brudsymbol fick sin fasta och sanktionerade plats vid kyrkans brudvigning vid 1500-talets slut fanns kronan som sådan och som majestätssymbol långt tidigare. En forskare, Olle Källström, har även kunnat påvisa att kronorna långt före ovannämnda kyrkliga åtgärder i slutet av 1500-talet spelat en viktig roll vid brudutsmyckningen. Räkenskaperna över Gustav Vasas kyrksilverkonfiskationer visar nämligen att församlingarna ägt kronor av ädel metall. En stark opposition restes mot konungens konfiskationer, så starkt t.o.m. att allmogen medgavs rätt att med annat silver inlösa kronorna, "som brudar pläga hava". Det beslöts vidare, att inom varje härad eller annat lämpligt område skulle lämnas kvar en eller ett par kronor, vilket ävenledes motiverades med att det varit gammal sed i trakten att brudar smyckats med sådana kronor. Genom konfiskationerna minskades dock antalet kronor så kraftigt, att det blev svårt att hålla den gamla bröllopsseden vid makt. I slutet av 1500-talet blåste dock den segrande lutherska kyrkan liv i denna sed som den kämpande lutherska kyrkan vid 1500-talets början stridit mot såsom papistisk.

Kronans symboliska betydelse

I detta avseende hade de lutherska prästerna dock endast delvis rätt. Otivelaktigt har kronan som jungfrulighetens symbol i hög grad förstärkts av den katolska kyrkan med dess dyrkan av Maria, den renaste jungfrun, samtidigt Guds moder och himladrottning. Man får heller inte glömma att kransen och kronan som smycke levat kvar länge, vilket bl.a. framgår av uppgifter av Olaus Magnus på 1500-talet, som citeras längre fram. Men därtill torde liksom i så många andra fall ligga en anknytning till en ursprunglig folklig sed av mera allmängiltig karaktär, kanske en medveten uträkning från den katolska kyrkans sida för att gynna de kyrkliga äktenskapsceremonierna liksom de lutherska prästerna långt senare tog brudkronan i kyrkans tjänst på samma sätt. Denna sed bottnar i den betydelse som tillmättes kvinnans hår i folkligt tänkesätt.

Enligt fornnordisk sed skulle de ogifta kvinnorna bära håret obetäckt; de gifta däremot skulle som tecken på sitt stånd dölja sitt hår under ett huvudkläde. Detta gällde även ogift kvinna, som haft sexuell förbindelse med en man. I de högre ståndens dräktskick vidmakthölls denna sed allmänt under hela medeltiden och var märkbar ännu på 1500- och 1600-talen. I folkligt dräktskick började den försvinna först under 1700-talet, men levde i vissa ålderdomliga trakter kvar ännu på 1800-talet. Vid bröllopet fick de föreställningar, som knutits till denna sedvänja särskild pregnans och har tagit sig uttryck i drastiska handlingar och ceremonier, påsättningen av hustruduken vid sängledningen, t.o.m. hårets avskärande, tvånget för okyska brudar att bära en huvudduk - täckt huvud och hår, som det står i Västerås stifts stadga - eller en sorts narrmössa o.dyl. Den vikt som i regel lagts vid kvinnans sexuella integritet före äktenskapet fick vid bröllopet sin speciella accentuering, vilket såväl den katolska som den lutherska utnyttjade för sina syften. Det bara - under medeltiden löst hängande - håret blev tecken på att bruden behållit sin jungfrudom.

Kransen

I förhistorisk tid och medeltid bars av såväl män som kvinnor ett band om håret som prydnad. Detta kunde - efter råd och lägenhet - vara prytt med broderi eller beslag av metall. De förnäma och rika kunde bestå sig med en hel pannring av guld eller silver. Denna huvudprydnad kallades, allt efter omständigheterna, hlad, gullhlad, hofvudgull. Från tyskan kom under tidig medeltid benämningen krantz, krans. Kransen var alltså ett smycke buret av vem som helst som hade råd att bestå sig med det. Redan under tidig medeltid fick pannringen eller kransen en rik utveckling på kontinenten. Den blev bredare och fick spetsar eller taggar, rosor och blad och hade vid medeltidens slut den karaktär vi kan se av Källa krona.

I sin dyrbaraste utformning förbehölls den kungliga och furstliga personer och blev speciellt i den slutna formen - med byglar i stället för spetsar - majestätssymbol. Som prydande huvudsmycke gick kransen och kronan ur allmänt bruk vid medeltidens slut, dock torde den i Sverige ha levat kvar något längre i denna egenskap än på kontinenten. Olaus Magnus omtalar på flera ställen i sitt stora verk om de nordiska folken att kvinnorna bar gyllene och förgyllda "coronae". Särskilt var detta - skriver han - fallet i Skänninge. "Fordom funnos i denna stad många tärnor af folket, hvilka vid större högtider uppträdde i präktiga kronor af förgyllt silfver af en tvärhands höjd". Originalet använder det latinska ordet corona, som avser både krona och diadem, ett pannsmycke över huvud taget, och följaktligen även den för 1500-talet mera aktuella kransen.

I Norden kvarlevde emellertid den enklare kransen, som bestod av ett band med beslag av metall, hos allmogen ännu långt fram i nyare tid, särskilt som brudprydnad tillsammans med kronan. Dessa båda dubblera varandra alltså; kransen är den tidigare och kronan dess senare, mera praktfullt utformade avläggare. Varken

kronan eller kransen är i Norden från början något speciellt ungmötecken. Krans eller huvudguld bars också av gifta kvinnor ovanpå huvudduken eller huvan. Kransen och kronan var eftersträvade, dyrbara smycken, som de unga flickorna på sin kanske största högtidsdag gärna ville pryda sig med, och de skulle av dem som bevarat sin jungfrudom bäras på det bara håret. Under medeltiden hade brudar utslaget, senare lindat, flätat eller på annat sätt arrangerat hår. I vissa delar av vårt land, t.ex. Delsbo sn, bar bruden utslaget hår ännu i slutet av 1800-talet, men i regel försvann detta bruk under 1600- och 1700-talen. Ännu 1716 säges i ett uttalande från konsistoriet i Uppsala att brudprydnaden består i synnerhet uti "krona och utslaget hår". Allt efter som den gamla skillnaden mellan gift kvinnas hårarrangemang och huvudbonad började försvinna övertog kransen och senare framför allt kronan i brudens klädsel de föreställningar, som varit förknippade med det bara utslagna håret och de huvudprydnader som smyckat bruden blev i stället jungfrulighetens symbol och ungmöns äretecken.

I brudsmyckningen följer alltså kransen länge med som en svårutrotad tradition, trots att den strängt taget dubblerar kronan.

Från Vansö kyrka, Södermanland, har till Statens Historiska Museum kommit en brudkrans bestående av ett brett band klätt med rött kläde och besatt med stora fyrkantiga silverbucklor, av medeltida form. Liknande brudkransar finns också bevarade i Norge från folklig miljö.

I Skåne, där kronan icke spelat samma roll som i det övriga Sverige, finns flera brudkransar bevarade. Från Villands och Gärds härader har Nordiska museet två stycken huvudprydnader bestående av ett rött band besatt med runda silverbeslag i genombrutet arbete och försedda med hängen i form av löv eller mynt. De sistnämnda har Karl XIV Johans bild med tre stycken skålformiga hängen. Dessa kransar kallades "huvudsel", "bruasel" eller "huvudla" och har burits som brudprydnader. Sammansättningsdelen "sel" betyder silver, huvudsilver alltså, och ger liksom "la" = det fornsvenska "hlad" ett direkt samband såväl språkligt som sakligt med fornnordiska förhållanden. De runda beslagen med bladverk, är till sin stil rent sengotiska och tyder alltså på från medeltiden bibehållna stiltraditioner fast tillkomna flera hundra år senare.

Under 1700-talet blev det modernt att smycka bruden med en krans av myrten eller blommor samt slöja. Denna sed, som hör hemma i medelhavsländerna och funnits där sedan förkristen tid, inkom sannolikt liksom den vita bruddräkten i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet, som ett resultat av den starkt antiksvärmande kulturvåg, som då slog ut åt alla håll från republikens Frankrike. Denna våg spred sig också ut på svensk landsbygd och trängde ibland undan kronan eller förenade sig med och förstärkte och stärktes i sin ställning av den sedan gammalt existerande brudkrans av myrten eller blommor samt slöja. Nu har kronan upplevt en ny renässans men med slöjan som en tillsats.

Utställningen är ordnad av förste intendent Anna-Maja Nylén och amanuens Kersti Holmquist.